

ORYANTALİST TARİHÇİLİĞE KARŞI OKSİDANTAL TARİHÇİLİK -Çerçevesi ve Uygulanabilirliği-

Murat AÇARI*

GİRİŞ

İslâm Tarihi malzemesi, tıpkı diğer tarihsel malzemeler gibi, bütün dünya akademisyen ve araştırmacılarının kullanabileceği ortak bir mirastır. Genellikle, bu malzemeyi kullanan akademisyen ve araştırmacının kişisel birikimi, dini, milleti ve ideolojisi değerlendirmelerinde önemli rol oynamaktadır. Bu nedenle değerlendirmeler sonucunda birbiri ile uyuşmayan çok sayıda farklı görüş ve düşünce ortaya çıkabilmektedir; ancak İslâm Tarihi çalışmalarında umumiyetle temel iki bakış söz konusudur:

- Müslüman tarihçilerin bakışı,
- Oryantalistlerin bakışı.

Oryantalistlerin İslâm tarihine ait malzemeyi kurgulaması, doğal olarak bizim de onlara ait malzemeyi kurgulayabileceğimiz sonucunu vermektedir. Bir başka deyişle, ilk etapta Oksidantalizm olarak adlandırılan ve Müslümanların Batılı malzemeyi kullanmaları olarak açıklayabileceğimiz eylem, kolay uygulanır bir eylem gibi gözükmektedir; ancak, bu eylemin, ilk bakışta görüldüğü kadar kolay uygulanır bir eylem olmadığı kanaatini taşımaktayız. Konuyu üç farklı aşamada değerlendirmek, Oksidantalizmin zorluğunu anlamamıza yardımcı olacaktır:

- Öncelikle İslâm Tarihi'nin sınırlarını belirlemek gerekmektedir. Bu belirlemeyi yaparken Müslüman tarihçilerin konu ile ilgili tespitleri büyük önem arz etmektedir. Böylelikle, tarihçinin kimliğinin tarihsel malzemeyi kullanım biçimi ile örtüşüp örtüşmediğini tespit edebileceğiz. Daha açık bir ifade ile, yukarıdaki ey-

* Yrd. Doç. Dr., Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Tarih Bölümü, muratagari@yyu.edu.tr

lemimizin amacı, Müslüman tarihçinin kullandığı metodolojinin yerli bir metodoloji olup olmadığını tespitiye yönelik olacaktır.

- İkinci olarak, İslâm tarihinin, insanlık tarihi içerisindeki yerini tartışma konusu edeceğiz. Bu tartışmada, Müslüman tarihçilerin nasıl bir etkilenme içerisinde olduklarını ve bu etkilenmenin niteliğini ve derecesini ortaya koymaya çalışacağız.

- Son olarak, Müslüman tarihçilerin yabancı malzemeyi değerlendiriş noktasındaki, yani Oksidentalizm çerçevesindeki duruşlarını belirlemeye çalışacağız.

I. İSLÂM TARİHİNİN TANIMLARI VE SINIRLARI

“Vaktin bilinmesi ve zaman ilmi” olarak adlandırılan tarih kelimesi¹ basit olarak olaylara yer ve zaman gösteren bilime ad olarak kullanılmaktadır.² Konuyu, çalışmamız açısından, İslâm Tarihi’ne indirgediğimizde, İslâm Tarihi’nin M. 610 yılında Kur’an vahyi’nin gelişi ve Hz. Muhammed’in peygamber seçilişi ile başlatıldığını görmekteyiz.³ Bu bakış açısı, temel tarih kaynaklarının yazılış tarzına uygun düşmektedir. Elimizde bulunan en eski İslâm tarihi kaynaklarından biri olan İbn İshak (705-767)’in *es-Sîretü’n-Nebeviyye* ⁴ adlı eseri “*el-Mübtade’ ve’l-Meb’as ve’l-Megazi*” alt başlığını taşımaktadır. Bu alt başlıkların ilki ile yaratılıştan Hz. Peygamber’in doğumuna kadar geçen en eski tarih; ikincisi ile Hz. Peygamber’in doğumu ve nübüvveti; üçüncüsü ile de Hz. Peygamber’in Medine yaşamı kast edilmektedir. Bu üç başlığı genel bir değerlendirmeye tabi tuttuğumuzda başlıca iki bölümden oluştuğunu söylemek mümkün olmaktadır: Yaratılıştan itibaren İslâm öncesi peygamberler tarihinden bahseden Mübtade’ bölümü ile Hz. Peygamber (s)’in hayatına dair olan ikinci bölüm.

İbn Kuteybe (828-889)’nin *Kitabu’l-Ma’ârif*⁵ adlı eseri yaratılıştan başlayıp Abbasî halifesi Mu’tasım (833-842) zamanına kadar gelen genel bir tarihtir ve temel olarak İbn İshak’ta olduğu şekliyle iki bölümden oluşmaktadır. Dineveri (ö. 895)’nin *el-Ahbârü’t-Tivâl*⁶ adlı eserine “Evlâdu Adem” başlığında ele aldığı bir bahisle başlayarak İslâm öncesi dönemden bahsetmekte,⁷ devamında ise İslâmiyet sonrası tarihi daha ziyade İran ağırlıklı olarak vermektedir. Bilgileri veriş tarzı, kendisinden önceki İbn İshak ve İbn Kuteybe’nin tarzına uygundur.

¹ Sabri Hizmetli, *İslam Tarihi-İlk Dönem*, Genişletilmiş 3. bsk., Ankara, 1999, s. 10.

² Tarih kelimesinin tanımlarına topluca bir müracaat için bkz: Murat Ağar, *İslam Tarihine Metodolojik Yaklaşım-Tarihte Yer ve Zaman Sorunu*, Bilge Adam yay. Van 2004, s. 23.

³ S. Hizmetli, *İslam Tarihçiliği Üzerine*, Ankara 1991, 31

⁴ Türkçe baskı için bkz: İbn İshak, *Siyer(Peygamber Tarihi)*, yay. haz: M. Hamidullah, Akabe yay., 2. bsk., İstanbul, 1991.

⁵ İbn Kuteybe, Abdullah b. Müslim ed-Dineveri, el-Maarif, tah: S. Ukkâş, Kahire, 1992.

⁶ Dineveri, Ebu Hanife Ahmed b. Davud, , tah. A.Amir, Bağdat, ts.

⁷ Bkz: Dineveri, el-Ahbârü’t-Tivâl; s. 1.

Ya'kûbî(ö. 905)'nin⁸ zamanımıza ulaşan tarih eseri *Tarihu Ya'kûbî*⁹ de metodolojisini yukarıda verdiğimiz kurguya göre oluşturmuştur. Benû İsrâil tarihiyle başlayan eser İsa ve havarilerinden, Bâbil, Asur ve Süryânî hükümdarlarından, Hintlilerin, Çinlilerin, Yunanlıların, Romalıların, İranlıların, Türkler dahil kuzey kavimlerinin, Mısırlıların, Berberîlerin, Habeşlilerin ve Câhiliye devri Araplarının tarihinden bahsettikten sonra İslâm tarihine girmektedir.

Bu örneklerin sayısını çoğaltmak mümkün olmakla beraber, son örneğimizi İslâm tarihinin büyük tarihçilerinden Taberî (840-922)'den vererek konumuzu bitirelim: *Tarihu'l-Umem ve'l-Mülûk*¹⁰ adlı eserinin baş kısmında Taberî İslâm öncesi dönemden bahsetmektedir. Bu konular başlıca yaratılış ve peygamberler tarihi, eski İran ve Sâsânî tarihi, Yunan ve Roma tarihi, Yahudi tarihi ve İslâm öncesi dönem Arap tarihi olarak zikredilebilir.

Temel kaynaklardan yapmış olduğumuz örneklemeler İslâm Tarihi kayıtlarının Hz. Peygamber ile birlikte tutulmaya başlandığını göstermektedir. Başlangıcını bu şekilde tespit ettiğimiz İslâm Tarihinin doğuştan itibaren gelişme sürecine kısaca göz atmakta fayda bulunmaktadır. Bu dönemi üçe ayırmak mümkündür:

1. Doğuş Aşaması
2. X.-XI. Asır Tarihçiliği
3. XII-XVI. Asır Tarihçiliği

İlk aşama, genel tarih ve peygamberler tarihi ile Hz. Peygamber'in hayatının kaleme alındığı bir dönem olmuştur. İkinci aşama, ilk aşamadaki uygulamanın bırakılarak yerine daha özel ve hususi tarihlerin yazılmaya başlandığı ve eser verilen alanların çeşitlendiği bir dönemdir. Mes'ûdî (345/945)'nin *Mürûcu'z-Zeheb ve Meâdinü'l-Cevher*¹¹ ile *et-Tenbîh ve'l-İşrâf*¹² adlı eserleri bu çeşitlenmeye örnek olarak verilebilir. *Mürûcu'z-Zeheb* başlangıçtan H. 332 yılına kadar geçen süreyi içine alan özet bir dünya tarihidir. Mes'ûdî, olayları Hicri yıllara göre düzenleme yerine, milletler, yöneticiler ve hanedanlar şeklinde konu başlıklarıyla düzenleyerek, tarih yazıcılığında yeni bir çığır açmış ve Müslüman tarihçilerin alışageldikleri konuları incelemekle yetinmeyerek, Hindistan, İran, Roma ve Yahudi tarihlerine de yönelmiştir. *Mürûcu'z-Zeheb*'den sonra en çok tanınan ikinci eseri olan *et-Tenbîh ve'l-İşrâf* adlı eserini Mes'ûdî, H. 344 senesinde kaleme almış, H. 345 senesinde bazı ilâveler ve düzeltmelerle son şeklini vermiştir. Kitap gök cisimleri ve

⁸ Ya'kûbî'nin hayatı ve eserleri hakkında daha geniş bilgi için bkz: Yakubi, *Kitabü'l-Buldan*, çev: M. Ağan, İstanbul, 2004.

⁹ Ya'kûbî, Ahmed b. Ebî Yakub İbn Vadih el-Katib, *Tarihu Ya'kûbî*, Beyrut, 1992.

¹⁰ Taberî, Ebi Cafer Muhammed b. Cerir, *Tarihu'l-Umem ve'l-Mülûk*, Beyrut, Daru'l-Fikr, 1987. Türkçe çevirisi için bkz. Taberî, *Milletler ve Hükümdarlar Tarihi*, çev: Z. K. Ugan, MEB yay., 1992.

¹¹ Mes'ûdî, Ebu'l-Hasan Ali b. Hüseyin b. Ali, *Mürûcu'z-Zeheb ve Meâdinü'l-Cevher*, tah: Kasım eş-Şem'ma'î er-Rufai, Beyrut, 1989.

¹² Mes'ûdî, Ebu'l-Hasan Ali b. Hüseyin b. Ali, *et-Tenbîh ve'l-İşrâf*, neşr: Komisyon, Beyrut, 1981.

şekilleri, yıldızlar, etkileri, unsurları, dizilişleri, zamanların taksimi, mevsimler ve özellikleri, rüzgârlar ve yönleri, yeryüzü şekilleri, yüzey şekilleri, genişlikleri, en uzak yerleşim birimleri, yedinci iklimin enine ve boyuna hududu ve akarsular konusuna ışık tutmuştur. Eserde geçmiş ümmetler, dilleri, yaşadıkları yerler, Fars hükümdarları, Bizanslılar ve haberleri, peygamberler ve dünya tarihi, güneş ve ay takvimine göre yılların bilinmesi, Hz. Peygamber (s)'in seriyye ve gazveleri, Hicret yılları, Raşit halifelerden itibaren halifelerin yaşantıları gibi konulara değinilmiştir.

Üçüncü aşama, ilk iki aşamada telif edilen eserlerin tarzlarına uygun yeni çalışmaların telif edildiği, ancak metodolojik açıdan daha gelişmiş eser üretildiği bir dönem olmuştur. Örneğin İbn Kesir (774/1373)'in¹³ *el-Bidâye ve'n-Nihâye* adlı eseri yaratılıştan H. VIII. yüzyılın başına kadar olan dönemi ele alan ve dünya tarihi niteliğinde bir eserdir. Bunun yanı sıra İbn Asâkir (571/1176)'in¹⁴ *Tarihu Dimaşk* adlı eseri sadece Dimaşk tarihi üzerine kaleme alınmış hususi bir tarih görünümündedir.¹⁵ Yukarıdaki örnekler bağlamında üçüncü aşamanın, hem genel tarih ve hem de özel tarih alanında eserlerin üretildiği bir dönem olduğunu görmekteyiz.

II. İSLÂM TARİHİNİN İNSANLIK TARİHİ İÇERİSİNDEKİ YERİ VE ÖNEMİ

İslâm tarihçiliğinin insanlık tarihi içerisindeki yerini tartışmanın bir anlamı bulunmamaktadır. Zira hem bir dine ad olması ve hem de pek çok ulusun tarihine kaynaklık teşkil etmesi yönüyle İslâm tarihi, insanlık tarihi içerisinde önemli bir periyoda karşılık gelmektedir. Ancak önem açısından yeri tartışılmayacak İslâm tarihini, insanlık tarihi içerisinde değerlendirme tarzımız, son derece önemli bir konudur; zira bu tespit, aynı zamanda, tarihçinin yerini de belirlemeye yarayacaktır. Böylelikle Oryantalist/Oksidantalist bakış açılarına göre nerede durmamız gerektiği açıklığa kavuşacaktır.

Bilindiği üzere klasik çağ anlayışının taksimi şu şekilde yapılmaktadır:

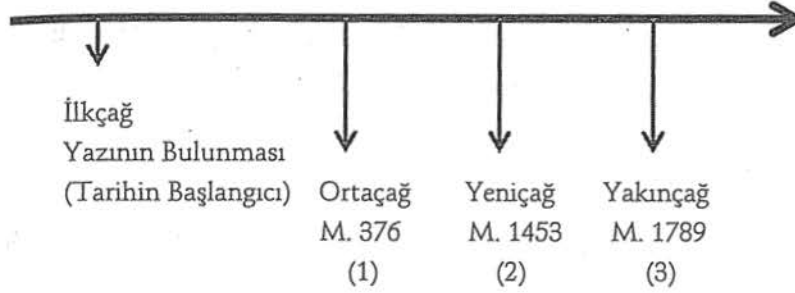
- İlkçağ
- Ortaçağ
- Yeniçağ
- Yakınçağ

Bu taksimi zihinlerimizde yer alan şekliyle çizgisel olarak verdiğimizde karışımıza şöyle bir şema çıkmaktadır:

¹³ İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-Nihâye fi't-Tarih*, Mısır, 1932.

¹⁴ Ebu'l-Kasım Âli b. el-Hasen, *Tarihu Medineti Dimaşk* adlı eseri ile tanınan ünlü tarihçi. Bkz: Mustafa S. Kûçukbaşı-Cengiz Tomar, İbn Asakir, Ebul-Kasım", *DİA*, 19/321-324.

¹⁵ M. S. Kûçukbaşı-C. Tomar, 19/324.

- (1): Roma imparatorluğunun Batı Roma ve Doğu Roma olmak üzere ikiye ayrılması,

- (2): İstanbul'un Osmanlılar tarafından fethedilmesi ve Müslümanların eline geçmesi,

- (3): Fransız İhtilâli

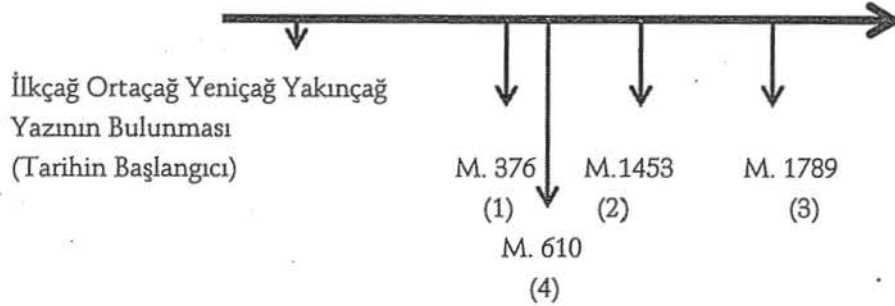
Yukarıdaki taksim, klasik olarak yapıla gelen ve zihinlerimizde yer alan taksimdir. Ancak, bu taksim bizde herhangi bir eleştiriye ve yeniden tasnife tabi tutulmamaktadır. Biraz ayrıntılı olarak değerlendirdiğimizde, çağ taksiminde vurgulanan üç olgunun da Hristiyanlık imgelemesi olduğu görülecektir. Örneğin 376 tarihi Roma kilisesinin ikiye ayrılmasını, 1453 tarihi de Doğu Roma'nın yıkımını simgelemektedir. Milat (M) olarak simgelediğimiz 0 noktasını da hesaba katarsak, günümüzde kullanılan ve Müslüman tarihçilerin de Batılılar ile birlikte kullandığı çağ bölümlemesinin tamamen Hristiyan motiflerle örülü bir bölümlendirme olduğunu görmekteyiz. 1453 tarihi, aynı zamanda, İstanbul'un fethini simgelemektedir. Bir başka açıdan bu tarih, "çağ açıp çağ kapayan" bir nesilden geldiğimizi göstermekte; bu durum ise bizlerde 1453 tarihini gerçekten çağ açıp çağ kapatan bir tarih olarak değerlendirmemize ve üstelik bunu bize ait bir motif gibi algılamamıza neden olmaktadır. Hâlbuki genel görüntüye bakarak, çağların önü ve arkası ile birlikte bir değerlendirme yaptığımızda, konunun hiç de görüldüğü gibi olmadığı ortaya çıkmaktadır.

Her ne kadar son derece önemli bir olay ise de bu tarih, kaybeden tarafta 1000 yıllık bir sistemi sona erdirmiş, kazanan tarafta da uzun süren bir genişleme ve büyümenin hızlandığı bir döneme rastlamıştır.¹⁶ Konuya çağ açıp-kapama ve Ortaçağ'ın sonu olma nazarıyla baktığımızda, çağı açıp kapayanın, 1000 yıllık bir sistemin sona ermesi olduğu görülecektir. Fethi iyi değerlendirebilmek için onu uzun bir tarih perspektifi içinde görmek gerekir;¹⁷ bu doğru, ancak, İslâm tarihinde yeri tespit edildiği takdirde, yükselen bir trend içerisindeki son derece önemli olaylardan birisi olarak karşımıza çıkmaktadır; fakat görebildiğimiz kadarıyla İslâm tarihi açısından bir "kırılma noktası" hüviyetinde değildir.

¹⁶ Mehmet Genç, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, İstanbul: Ötüken yay. 2000, s. 311.

¹⁷ M. Genç, *Devlet ve Ekonomi*, s. 312.

İnsanlık tarihinin çağlara ayrılmasını dikkate alarak bir yerleştirme yaptığımız takdirde, İslâm Tarihi, başlangıcı Ortaçağ içerisinde olan bir süreci karşılamaktadır. Bu çağ belirlemesinde İslâm tarihinin yerini belirlediğimizde, şemamızın görüntüsü aşağıdaki şekilde olmaktadır:

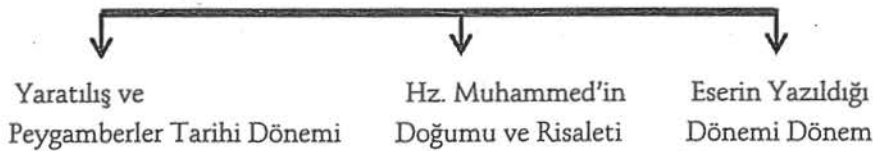

- (4): Hz. Muhammed'in Hicreti¹⁸

Yukarıdaki tablo, günümüzde var olan görüntüyü yansıtmaktadır. Dikkat edildiğinde, İslâm tarihi alanı, bu tablo içerisinde herhangi bir kırılma noktası oluşturmamakta, sıradan tarihsel olayların yaşandığı bir dönem görüntüsü vermektedir. Hem Batılı ve hem de Doğulu tarihçiler açısından aynı olan bu görüntü, İslâm Tarihi araştırmalarına, yorumlarına ve okumalarına da yansımakta ve neticede hatalı bir takım sonuçlar doğurmaktadır.

Hâlbuki, bir kısmını yukarıda zikrettiğimiz temel kaynaklardaki taksim bu şekilde değildir. Zira onların eserlerinde Hz. Muhammed'in doğumu, risaleti ve hicreti bir kırılma noktasını oluşturmaktadır. Tıpkı, Milat kavramı Hristiyan dimağlarda neyi çağırıyorsa, Hicret kavramı da Müslüman zihinlerde aynı şeyi çağırmaktadır. Ayrıca, son örneğini vefat tarihi 774/1373 olan İbn Kesir'den verdiğimiz eserlere baktığımızda, Ortaçağ kalıplarına uyan bir dönemin bulunmadığı fark edilmektedir. Bir başka deyişle "Ortaçağ tarihi" deyimi, İslâm tarihi kalıplarına uymamaktadır. Bu nedenle sınırları Hristiyan imgelemeli motiflerle bezeli Ortaçağ tarihi kalıpları içerisinde yapılacak olan bir İslâm tarihçiliği, dar alanda yapılan bir tarihçilik olacaktır.

Bu görüntüyü çizgisel olarak vermek istediğimizde, temel kaynak eserlerde mevcut olan görüntü aşağıdaki gibi olmaktadır:

¹⁸ Hz. Muhammed'in Hicreti simgesel bir anlatımdır. Müslümanlarda takvim başlangıcı olarak Hicret olayının kabul edilmiş olması bizi de bu olayı kullanmaya sevk etmiştir.

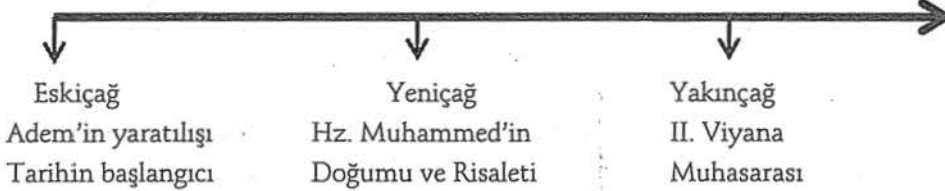
Bu anlatım tarzı hemen hemen bütün eserlere hâkimdir ve kanımızca, İslâm Tarihi ve tarihçiliği kalıplarına uygun bir anlayıştır. Zira vurgular, Müslümanlarda bir tarihçilik geleneği oluşturabilecek noktalara yapılmakta ve İslâmiyet öncesi ile sonrası olmak üzere ikili bir görüntü ortaya çıkmaktadır. İslâm tarihçilerinde görülen bu anlayışı çağlara bölmemiz gerektiğinde, karşımıza iki çağ çıkacaktır:

- Eskiçağ
- Yeniçağ

Yukarıdaki görüntüde Ortaçağ bulunmamaktadır. Ayrıca, İslâm tarihinin sonraki dönemlerini dikkate aldığımızda da Ortaçağ tabirini hak edecek bir periyodun bulunduğunu söylemek imkân dâhilinde değildir; zira zihinlerimizde yer eden Ortaçağ tabiri, geri kalmış ve kilise dogmaları ile oluşturulmuş, statik bir dönemi yansıtmaktadır. Bunun yanında, Ortaçağ tarihi kurgusunun Hristiyan imgelemlerle oluşması da bu periyodun İslâm tarihi kurgusu içerisinde yerinin bulunmadığını göstermektedir.

Kanımızca, temel eserlerde yer alan yukarıdaki taksime ek mahiyetinde üçüncü bir çağdan veya kırılma noktasında bahsedilebilir ki, bu tarih II. Viyana Muhararasıdır. Genelde İslâm ve özelde Osmanlı tarihi açısından dönüm noktası teşkil eden bu tarihi Yakınçağın başladığı tarih olarak değerlendirebileceğimiz kanaatindeyiz. Bu durumda yukarıdaki tablonun ilerlemesi şu şekilde olacaktır.

Yukarıdaki şablon genel İslâm tarihi görüntüsüne uygun olarak düşünülmüştür. Bunun yanı sıra İslâm toplumları, bu genel görüntü içerisinde olmak koşuluyla farklı kırılma noktaları da tespit edebilirler. Örneğin Türk tarihi açısından, İslâmiyet'in kabulü, İstanbul'un fethi, Nizam-ı Cedid hareketi gibi olaylar kırılma noktaları kabul edilerek bir alt tasnif yapılabilir. Benzer şekilde Arap tarihi açısından bir tasnif yapılmak istendiğinde, kırılma noktaları olarak Emevî ve Abbasî iktidarlarının kurulmaları ve Yavuz Sultan Selim'in Doğu seferi kırılma noktaları kabul edilebilir. Ancak bütün bu alt tasnifler, bir genel İslâm tarihi taksimi-

nin altında anlam kazanacaktır. Aksi takdirde, parçalanmış bir İslâm tarihi görüntüsü çizmenin ötesinde fayda sağlamayacaktır.

“Ortaçağ” veya “Ortaçağ tarihi” deyimlerini dikkatli dikkatsiz kullandığımızı göz önünde bulundurarak konuya baktığımızda, Müslüman tarihçinin kendisine ait olmayan bir zeminde tarihçilik yapmaya zorlandığı ve bunda da başarılı olduğu görülecektir. Zeminin tespit edilmesi, çalışmamızın bundan sonraki bölümü açısından da önem arz etmektedir; zira Oryantal bakışa karşı Oksidantal bir bakış açısı oluşturabilmenin ve bu bakışın uygulanabilirliğini sınamanın yolu, temelde, zemini iyi analiz etmekten geçmektedir.

3. ORYANTALİZM/OKSİDANTALİZM BAĞLAMINDA İSLÂM TARİHÇİLİĞİ

Zemin yukarıdaki şekilde olan İslâm tarihçiliğini, üç farklı perspektiften ele almak gerekmektedir:

- Müslümanların kendi malzemelerini değerlendirmeleri ve neticeleri,
- Oryentalistlerin İslâm Tarihi malzemesini değerlendirme tarzları ve ulaştıkları neticeler,
- Müslümanların Hristiyan tarihine yaklaşımları(Oksidantalizm).

A. Doğulu/Müslüman Tarihçi ve Sorumluluğu

Yukarıda vermiş olduğumuz bilgiler, Müslüman tarihçilerin konumunu açık olarak belirlemektedir. Müslüman tarihçi, aslında, temel kaynaklarda öngörülmüş olan bir tarihsel taksim içerisinde tarihçiliğini yapmaktadır. Örneğin, çalışmalarında Hicri takvimi istisnasız olarak kullanmakta ve olay örgüsünü oluştururken, başlangıç noktasını, Hz. Peygamber eksenini ihmal etmemektedir. Her ne kadar adı konmamış olsa dahi bu görüntü yukarıda verdiğimiz görüntüye uyumaktadır. Bir başka deyişle, Müslüman tarihçiler, bilerek veya bilmeyerek, kaynak eserlerde bulunan tarihsel bölünmeyi esas alan, İslâmi motifli ve yerli özellikler taşıyan değerlendirmeler yapmakta; ancak, daha sonra bu değerlendirmeleri, “klasik” olarak nitelemekte bir sakınca görmediğimiz ve paradigmaları Hristiyan değerler olarak biçimlenmiş bir zemine taşımak durumunda kalmaktadırlar.

Özellikle son dönemlerde yapılan çalışmalar dikkate alındığında, bu durum açık bir şekilde görülecektir. Müslüman tarihçilerce açıklanmakta zorlanılmayan bir takım olaylar ve hadiseler, Oryentalist bakışın zorlamasıyla tartışmalı konular haline gelebilmektedir.

Bunların başlıcaları,

- çok eşlilik ve evlilik kurumu,
- İslâm hakimiyetinde zımmilerin konumu,
- kardeş katli meselesidir.

Sorun edilen başlıklar fazlaştırılabilir; ancak kendi kaynaklarımızdan bu ve benzer başlıklar dâhilindeki meseleleri okuduğumuzda, bizi tatmin edici cevaplar bulabilmekte ve konuyu sorun olarak görmemekteyiz. Hâlbuki aynı başlıklar Oryentalistler tarafından değerlendirilmeye alındığında, bizim açımızdan sorun

teşkil etmeyen konu, çözümsüz bir yumak haline dönüşebilmektedir. Örneğin, "kardeş katli" meselesinde, yükselmesini sürdüren bir devlet yönetimi açısından konuyu değerlendirmek, bizim bakış açımızla yeterli olabilmektedir; ancak aynı konu, bir oryantalistin değerlendirmesinde ahlâki bir vasfa bürünmekte ve tartışma zeminini kaybetmektedir. Hâlbuki bu olay, Hristiyan ülkelerin tarihine göz atıldığında, kolaylıkla muadili bulunabilecek bir olaydır. Ancak cepheyi oryantalistlerin açtığı bir ortamda yürütülen mücadelede, karşı saldırı, beklenen etkiyi göstermemektedir.

Konunun çözümünün Doğulu motiflerle örülü bir çağ taksimi olduğu muhakkaktır; ancak sadece çağ taksimi ile sınırlı kalmak eksik bir çalışma olacaktır. Zira bu çağ taksiminin, insanlık tarihi içerisinde tutarlı bir yere oturtulması ve tarih bilimindeki yerini alması gerekmektedir. Bu eylem, yeni paradigmaların oluşturulmasını ve bu paradigmaların içlerinin doldurularak sunulmasını beraberinde getirmektedir. Örneğin, Hz. Peygamber'in gerek insan ve gerekse peygamber olarak yerinin tespiti yeni bir paradigma olarak gündeme getirilebilir.

Bu tarz bir paradigma, insanlık tarihi içerisinde Hz. Peygamber'in yerini tespiti yönelik bir çalışma olacaktır. Eğer biz, Hz. Muhammed'in son peygamber olmasından hareketle, onun aynı zamanda Hristiyanlığın önünde giden bir şahsiyet olduğunun çerçevesini iyi bir şekilde çizebilirsek, bu durumda, sunduğumuz çağ kurgusunu da anlamlı kılabiliriz. Aksi takdirde bu çağ taksimi, sadece bizi ilgilendiren tarihî kesitler olmanın ötesine geçemeyecektir.¹⁹

B. Oryantalizm: Eleştirel Pozisyon

Tasnife tabi tuttuğumuz üç grup içerisinde, alan genişliği açısından hareket kabiliyeti en yüksek olanlar Oryantalistlerdir. Bunun önemli nedeni, hareket ettikleri alanı kendilerinin belirlemiş olmalarıdır. Ayrıca, çerçevesini belirledikleri bu alanda, paradigmaları da kendileri oluşturduklarından olsa gerek, oryantalistler açısından malzemenin yerelliği veya da yabancılığı arasında fark bulunmadığı kanaatini taşımaktayız. Örneğin, biz Hz. Peygamber'i sadece bir din önderi olarak değil, aynı zamanda komutan ve devlet reisi olarak düşünüp kimi zaman onun insan olduğunu göz ardı ederken oryantalistler, daha işin başında onu bir insan olarak değerlendirmeye almaktadırlar. Herhangi bir insana yapmış oldukları eleştiriler ve saldırıların benzerini ona uygulamaktan da çekinmemektedirler. Papa'nın son saldırısını bu bağlamda görmek aynı zamanda çerçevesini ve paradigmasını oluşturdukları bir alandaki hareket kolaylığının ona bu cesareti verdiğini düşünmek gerekmektedir.

¹⁹ İslam tarihinin ihtiyaç duyduğu yeni paradigmalardan üç tanesini,

- "Tarihte yer ve zaman sorunu",

- "Tarihsel ilerleme sorunu" ve

- "Tarihi algılama-evrensellik sorunu" başlıkları altında tartıştık. Bu konuda daha geniş bilgi için bkz: Murat Ağan, *İslam Tarihine Metodolojik Bir Yaklaşım-Tarihte Yer ve Zaman Sorunu*, Van: Bilge Adam yay., 2004

Yukarıda dile getirdiğimiz görüş, oryantalizmin günümüzdeki görüntüsünü vermektedir. Daha açık bir ifade ile oryantalizm, bugün pek çok noktadaki çalışmalarını tamamlamış bir görüntü çizmektedir. Bu durum, mevzu edindiğimiz tarih alanı incelendiğinde açıkça ortaya çıkmaktadır. Zira tarihin temel kaynakları incelendiğinde, bu kaynakların ilk olarak oryantalistler tarafından gün yüzüne çıkarıldığı görülecektir. Örneğin, İbn Sa'd'ın *Tabakatü'l-Kübra* adlı eseri Sachau tarafından 1904 yılında Hollanda'da; Dineveri'nin *Ahbaru't-Tıval* adlı eseri W. Guidgass tarafından 1888'de Leiden'de; Taberi'nin meşhur tarihi ilk olarak M. J. de Goeje tarafından 1879-1900 yılları arasında 13 cilt halinde yayınlamıştır. Bunun dışında İbn Nedim'in *Fihrist* adlı eseri Gustav Flügel tarafından 1871'de neşredilmiştir.

Yukarıdaki örnekleri çoğaltmak mümkündür; ancak görünen o ki, oryantalistler, Doğulu malzeme üzerindeki çalışmalarını 19. yüzyıl itibarıyla tamamlamışlardır. Bu malzemeyi tıpkıbasım olarak neşretmekle kalmamış, tamamını veya kendileri ile ilgili kısımlarını kendi dillerine aktarmışlardır.

Bu durum, oryantalistler tarafından kullanılan paradigmaların hem kendi değerlerine uygun ve hem de Doğulu değerleri dikkate alarak hazırlandıklarını göstermektedir. Oryantalistlerce en çok tartışılan konulardan biri olan "İslâm toplumundaki zimmelerin statüsü" konusu, bu şekilde Doğulu materyale vukufun bir sonucu olarak ortaya sürülmüş bir tartışma konusudur. Bir başka deyişle bilinçli bir tartışma konusudur.

Söylediklerimizi bir bütün halinde değerlendirdiğimizde, Oryantalizmin, 19. yüzyılda gerçekleştirilen çabaların ardından güçlü ve bilinçli bir hareket olduğunu söylemek imkân dâhilindedir. Bu harekete karşı durabilmek ve benzer bir uygulamayı antitez mahiyetinde gerçekleştirebilmek, muhtemelen benzer çabaların sergilenmesi ile gerçekleşebilecektir.

C. Oksidantalizm: Zeminini Arayan Hareket

Bu belirlemelerin ardından Oksidantalizm üzerine söz söylemek kolaylaşacaktır. Öncelikle ana başlıklar halinde Oksidantalizmin çerçevesini çizdikten sonra uygulanabilirliği konusunu sorgulayalım:

-Oksidantalizm, günümüz koşullarında olduğu şekliyle, Ortaçağ anlayışı içerisinde yapıldığı takdirde yanlış neticeler verecektir; zira Oksidantalizmin Doğulu tarihçilerin perspektifinden gerçekleşmesi durumunda olumlu netice vermesi söz konusu olabilir.

- Tıpkı Oryantalizmin, materyale vukufiyetin ardından bu materyal üzerine söz söylemesi gibi, Oksidantal çalışmaların da materyale vukufiyetin ardından gerçekleşmesi gerekmektedir.

- Kendi malzemesini değerlendirmede sıkıntıları bulunan Müslüman tarihçilerin, yabancı malzemeyi değerlendirmede de benzer sıkıntıları yaşayacakları ve hatta yeni sıkıntılarla karşılaşacakları muhtemeldir. Zira bu anlayışta, yabancı malzemeyi, yabancı bir zeminde ama yerli bir düşünce ile ele alma durumu ortaya çıkmaktadır ki, elde edilen yorumların niteliği tartışma konusu olacaktır.

- Paradigma eksikliği burada da gündeme gelecek ve bu durum az önceki yerel bir malzemenin savunması olmayacak belki ama, bu kez yorumun savu-

nulması gündeme gelecektir. Kısacası, her iki durumda da Müslüman tarihçilerin karşısına bir savunma durumu çıkacaktır.

Bütün bunların ardından Oksidantalizmin uygulanabilirliğini sorguladığımızda, uygulanabilirliğinden öte, uygulanmasının bir zorunluluk olduğu kanısı bizde hâkim olmaktadır; ancak bu durum, zemini ve paradigmaları yerleşik bir düzeyde yapıldığı takdirde anlam kazanacaktır.

SONUÇ

Çalışmamızda öncelikle İslâm Tarihi alanının sınırlarını belirlemeye çalıştık. Bu belirlemede iki farklı yöntem kullandık. İlk etapta günümüzde yapılan İslâm Tarihçiliğinin ne tür bir ortam içerisinde yapılmakta olduğunu belirlemeye çalıştık ve bu bağlamda "Ortaçağ tarihi" kavramını irdeledik. Bu irdelemenin neticesinde, Ortaçağ tarihi kavramının, başı ve sonu Hristiyan motifleriyle örülü bir alanı belirlediğini gördük. Ardından, temel tarih kaynaklarında mevcut yapıyı gözden geçirdik ve bu eserlerde farklı bir tarih metodolojisinin kullanıldığını ve bu metodolojinin "Ortaçağ tarihi" kalıplarına uymadığını gördük. Böylelikle, tarihçilik alanında zemin kayması veya uyuşmazlığı olarak değerlendirebileceğimiz durumun söz konusu olduğunu belirledik.

Bu belirlemenin ardından, konuya nasıl yaklaşmamız gerektiği konusunda fikir ürettik. Tarihi çağlara ayırma eyleminin temel kaynaklardaki şablon dikkate alınarak yeniden yapılandırılması gerektiği hususunu dile getirdik. Ayrıca sadece çağlara ayırma işleminin yeterli olmadığını, anı zamanda, paradigmanın da oluşturulması gerektiği tezini ileri sürdük.

İlk iki bölümde gerçekleştirdiğimiz bu tespitlerin ardından Oryantalizm/Oksidantalizm bağlamında bir tarihçilik konusunu ele aldık. Konuya öncelikle Oryantalizm açısından yaklaştık ve bu hareketin güçlü dayanakları olan bir hareket olduğunu ve bu gücü özellikle 19. yüzyılda gerçekleştirdiği çalışmalardan aldığını belirttik.

Oryantalizm ile ilgili belirlemelerimizin ardından, Oksidantalizmin çerçevesini çizmeye çalıştık. Bu anlamda Oryantalizm ile Oksidantalizm arasında benzerlikler bulunduğunu ve Müslüman tarihçilerin de Oryantalistlerin uyguladıklarına benzer bir eylemi uygulamaları gerektiği kanısına ulaştık. Ancak bu eylemlerden, yeni bir çağ taksimi oluşturma ve bu çağ taksiminin ihtiyaç duyduğu paradigmaları geliştirme eylemleri öncelikle yapılmalıdır, kanaatine vardık. Daha sonra Batılı materyale vukufiyet dikkate alınmalıdır, görüşünü dillendirdik. Netice itibarıyla, bu üç eylemin ardından gerçekleştirilecek olan Oksidantal çalışmaların tarihçilik açısından faydalı olacağı sonucuna vardık.

Görünen o ki, Müslüman tarihçilerin Batılı malzemeyi çalışabilmeleri için öncelikle kendi malzemelerini ön plâna almaları ve bu malzemeler çerçevesinde bir metodoloji üretmeleri gerekmektedir. Batılı malzemenin çalışılması, yerel malzemeye göre şekillenen bir çerçeve içerisinde gerçek anlamını bulacaktır. Batılı malzeme, metodolojisi yerleşik bir Müslüman tarihçide arzu edilen sonucu verecektir. Bu sonuç, aynı zamanda Batı dünyasını da etkileyen bir sonuç hükmünde olacak ve gerek Batılı ve gerekse Müslüman kültür açısından bir düzlem oluşturacaktır.